

ŻEŃSKIE MONASTERY PRAWOSŁAWNE NA TERENIE KRÓLESTWA POLSKIEGO NA PRZEŁOMIE XIX I XX W.

Stefan Dmitruk

Europejskie Kolegium Uniwersytetów Polskich i Ukraińskich
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Streszczenie. Artykuł jest szkicem naukowym omawiającym dzieje prawosławnych żeńskich monasterów w Wirowie, Turkowicach, Leśnej Podlaskiej. Klasztory funkcjonowały na obszarze wikariatu lubelskiego chełmsko-warszawskiej diecezji w latach 1875–1905, a od 1905 r. w eparchii chełmskiej. Zupełną nowością jest opracowanie dotyczące monasteru w Radecznicy. Szkic wymaga rozwinięcia w postaci szczegółowych badań nad dziejami prawosławnego życia zakonnego w XIX w. na obszarze ziem polskich. Może być traktowany jako wstępne rozpoznanie zagadnienia naukowego.

Słowa kluczowe: monastery, Leśna, Radecznicza, Turkowice, Wirów, diecezja lubelsko-chełmska

Jednym z aspektów życia społecznego jest życie religijne. Na przełomie XIX i XX w. na ziemiach polskich trwał rozkwit prawosławnego życia monastycznego. W tym okresie na terenie Chełmszczyzny i południowego Podlasia Rosyjska Cerkiew Prawosławna uruchomiła 4 wspólnoty monastyczne. Wszystkie klasztory były żeńskimi monasterami. W murach klasztorów w Leśnej, Turkowicach, Radecznicy czy Wirowie wiodło życie kilkaset kobiet – mniszek. To one wpłynęły w znaczny sposób na życie kulturalne, społeczne oraz religijne ludności prawosławnej zamieszkującej ówczesne tereny Podlasia i Chełmszczyzny.

Znaczna część archiwaliów do omówienia tematu znajduje się w zbiorach Archiwum Państwowego w Lublinie¹. Ze źródeł drukowanych należy wspomnieć o raportach dotyczących stanu szkolnictwa cerkiewnego² oraz o wspomnieniach metropolity Eulogiusza (Georgijewskiego), który piastował w tym czasie godność dziekana monasterów, a później funkcję biskupa lubelskiego i biskupa

¹ Chełmski Zarząd Duchowny [dalej: APL, CHZD]; Chełmski Greckokatolicki Konsystorz [dalej: APL, CHGK]; Chełmsko-Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny (dalej: CHWDKP).

² *Otczet o sostojanii cerkownych szkol w Chołmskoj i Warszawskoj Eparchii za 1907/ 8 g.*, Chołm 1909; *Otczet o sostojanii cerkownych szkol w Chołmskoj Eparchii za 1909 / 10 g.*, Chołm 1911.

chełmskiego³. Z kolei opracowania poświęcone omawianej problematyce są nieliczne. W rozprawach Antoniego Mironowicza⁴ i Urszuli Pawluczuk⁵ możemy fragmentarycznie przeczytać o życiu monastycznym Chełmszczyzny. W okresie 20-lecia międzywojennego ukazało się opracowanie poświęcone monasterowi w Turkowicach⁶. Przełomem w literaturze jest monografia Krzysztofa Latawca⁷. Lubelski naukowiec oparł badania dotyczące rusyfikacji na terenie guberni lubelskiej na zespołach archiwalnych. Po raz pierwszy wspólnoty monastyczne w Radecznicy i Turkowicach zostały opisane na bazie archiwaliów. Monaster w Turkowicach stał się tematem zbioru artykułów pod redakcją Grzegorza Kuprianowicza⁸. Niestety, artykuły mają charakter popularny. Pozostałe klasztory zagościły na łamach prasy Kościoła Prawosławnego w Polsce⁹, prasy mniejszości ukraińskiej w Polsce¹⁰ lub cerkiewnych stronach internetowych¹¹.

Życie monastyczne w drugiej połowie XIX w. na terenie Chełmszczyzny koncentrowało się w Domu Biskupim w Chełmie¹². Dom, będący kancelarią biskupa z siedzibą w Chełmie, pełnił rolę administracyjną, gospodarczą i cerkiewną. Faktycznie był rezydencją biskupów, początkowo lubelskich, a od 1905 r. chełmskich. Dom Biskupi w Chełmie powstał 9 maja 1876 r.¹³ Początkowo Dom składał się z ekonoma, spowiednika dwóch kapłanów i 2 diakonów¹⁴. W jego budynku funkcjonowała kaplica p.w. Archanioła Michała. 18 stycznia 1883 r. bp lubelski Modest (Strelbicki) zdecydował, że Dom będzie spełniał rolę wspólnoty zakonnej. Hierarcha specjalnym zarządzeniem nakazał osadzić mnichów i przeznaczył im 1070 rubli wynagrodzenia¹⁵. W 1887 r.

³ Put' mojej żyzni. *Wspominaniya mitropolita Ewlogija (Gieorgijewskiego)*, Moskwa 1994.

⁴ A. Mironowicz, *Kościół Prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, Białystok 2006, s. 63.

⁵ U. Pawluczuk, *Życie monastyczne w II Rzeczypospolitej*, Białystok 2007, s. 36–38.

⁶ S. Lubarskij, *Turkowickij monastyr*, Warszawa 1930.

⁷ K. Latawiec, *W służbie Imperium... Struktura społeczno-zawodowa ludności rosyjskiej na terenie guberni lubelskiej w latach 1864–1915*, Lublin 2007, s. 222–225.

⁸ *A Turkowyczamy żywe wsia zemla Chołmska nasza...*, red. G. Kuprianowicz, Turkowice 2007.

⁹ A. Troc-Sosna, *Monaster w Leśnej i cudowna ikona*, <http://www.pporthodoxia.com.pl/arttykul.php?id=1306> z 25 marca 2008 r., P. Niesteruk, *Szkola ihumenii Katarzyny*, <http://www.pporthodoxia.com.pl/arttykul.php?id=637> z 25 marca 2008 r.

¹⁰ M. Poleszuk, *Wirów. Schody do nikąd...*, „Nad Buhom i Narwoju”, 4/2004, s. 29.

¹¹ <http://www.lublin.cerkiew.pl/lesnianskimonaster.html>; S. Dmitruk, *Żeński monaster pw. św. Antoniego Pieczerskiego w Radecznicy (1899–1915)*, *Żeński monaster pw. Wszechmiłującego Zbawiciela w Wirowie (1894–1915)*, *Żeński monaster pw. Opieki Bogurodzicy w Turkowicach (1903–1919)*, *Żeński monaster pw. Narodzenia Bogurodzicy w Leśnej (1885–1915)*, www.saki.pl z 25 marca 2008 r.

¹² K. Latawiec, *W służbie Imperium...*, s. 232.

¹³ Wszystkie daty dzienne podaję według stylu juliańskiego.

¹⁴ CHWDKP, sygn. 331, k. 1.

¹⁵ Tamże, k. 4.

w Domu Biskupim mieszkali 2 hieromnisi i 2 nowicjusze¹⁶. Działania biskupa Modesta zmierzały do utworzenia męskiego monasteru. Taka okazja pojawiła się w Radecznicy.

W XVII w. w Radecznicy doszło do objawienia się św. Antoniego Padewskiego miejscowemu chłopu Szymonowi. Na miejscu objawienia wzniesiono kaplicę, a w 1667 r. osadzono bernardynów¹⁷. Zakonnicy brali udział w manifestacjach patriotycznych w 1861 r. oraz aktywnie uczestniczyli w powstaniu styczniowym, za co spotkały ich represje ze strony władz carskich¹⁸. Minister Oświecenia Publicznego Dymitr Tołstoj (1866–1880) zdecydował o przekazaniu zabudowań w Radecznicy bazylianom¹⁹. Po zamieszkach miejscowej ludności spowodowanych decyzją ministra ostatecznie przekazano klasztor 31 października 1869 r. bazylianom sprowadzonym z Warszawy²⁰.

19 grudnia 1869 r. przełożonym wspólnoty bazylikańskiej w Radecznicy został hieromnich Antoni (Zagorowicz)²¹. Mnich miał zgodnie z zarządzeniem ministra Tołstoja, doprowadzić zrujnowany po zamieszkach klasztor do stanu funkcjonalności. Niestety, zbyt małe finanse i nierentowność wspólnoty doprowadziła do przekształcenia w lutym 1872 r. klasztoru w parafię greckokatolicką²². W latach 1872–1875 radecznickim proboszczem był ks. Jan Gajda. W tym okresie istniał dom dla unickiego duchowieństwa, w którym osadzano tzw. „występnych” duchownych z rodzinami. W lipcu 1875 r. mieszkało w nim 6 kapłanów²³. W maju 1875 r. parafia przeszła na prawosławie i otrzymała wezwanie ku czci św. Antoniego Pieczerskiego. 20 grudnia 1876 r. proboszczem został ks. Antoni Draczyński²⁴. Na urzędzie proboszcza radecznickiego pozostał do 18 maja 1882 r. Proboszcz doprowadził do wybudowania ikonostasu w głównej świątyni oraz założył nowy cmentarz parafialny. W czerwcu 1879 r. roz-

¹⁶ CHZD, sygn. 1365. Przełożonym mnichów był hieromnich Innocenty (Jan Triszczuk) pełniący funkcję ekonoma. Drugim mnichem był hieromnich Joannicjusz (Jan Jangolenko). Oprócz nich w Domu znajdowali się dwaj nowicjusze: Ignacy Dmitruk i Aleksander Śliwa.

¹⁷ Szerzej patrz: R. Jusiak, *Sanktuarium św. Antoniego Padewskiego w Radecznicy*, [w:] *Radecznicza. Ośrodek życia religijnego i społeczno-kulturalnego*, red. R. Jusiak, Kalwaria Zebrzydowska 2006, s. 89–91.

¹⁸ S. Rapa, *Ośrodek kultu religijnego w Radecznicy w latach 1772–1914*, [w:] *Radecznicza. Ośrodek...*, s. 130–133.

¹⁹ Tamże, s. 133.

²⁰ CHGK, sygn. 441, k. 9.

²¹ Tamże, k. 56.

²² Tamże, k. 91.

²³ Tamże, k. 106 v.

²⁴ Tamże, k. 117; CHZD, sygn. 153, k. 7 i k. 22. Biografia ks. Antoniego Draczyńskiego, [w:] K. Łatawiec, *Parafia Prawosławna we Włodawie w latach 1875–1915*, [w:] *Włodawa i wieś nadbużańska w epoce nowożytnej*, Warszawa–Radom 2007, s. 175–217.

począł się remont dawnych poklasztornych budynków²⁵, który trwał do 1880 r.²⁶. Ks. Draczyński nie doczekał się końca remontu świątyni, bowiem 29 grudnia 1881 r. bp Modest poinformował kapłana o planowanym uruchomieniu w maju 1882 r. męskiego domu zakonnego w Radecznicy. Decyzja władcy Modesta była spowodowana brakiem parafian w okolicznych wsiach, a co za tym idzie, istniał problem utrzymania kapłana. Ks. Draczyński został przeniesiony do parafii w Solnicy²⁷.

Bp Modest określił liczbę mnichów w Radecznicy na 2 hieromnichów, 1 hierodiakona, nowicjusza, psalmistę i stróża. Początkowo przełożonym wspólnoty monastycznej został ekonom Domu Biskupiego – hieromnich Hipacy. Świętami monasterskimi miał być dzień 1 czerwca (dzień pamięci św. Antoniego z Padwy) i 10 lipca (dzień pamięci św. Antoniego Pieczerskiego). Bp Modest poświęcił odremontowaną cerkiew i uroczystie ogłosił powstanie filii Chełmskiego Domu Biskupiego w Radecznicy podczas święta parafialnego 1 czerwca 1882 r.²⁸. Dopelnieniem powołania męskiej wspólnoty zakonnej w Radecznicy było nadanie przez władcy Modesta „Reguły monasteru w Radecznicy” 10 sierpnia 1882 r.²⁹.

Hieromnich Hipacy zarządzał Radecznicą przez rok. Między 1883 a 1899 r. monasterem kierowali trzej hieromnisi – Antoni (Dziuba; w latach 1883–1891), Krzysztof (Sakowicz; 1891–1897) i Pimen (1898–1899)³⁰. W 1887 r. wspólnota liczyła 5 osób – 2 hieromnichów i 3 nowicjuszy³¹. W okresie funkcjonowania męskiego monasteru w Radecznicy mnisi korzystali z głównej cerkwi p.w. św. Antoniego Pieczerskiego i cerkwi domowej p.w. św. Mikołaja

²⁵ CHGK, sygn. 441, k. 145 v. Zgodnie z raportem z 10 kwietnia 1879 r. dziekana biłgorajskiego ks. Chruscewicz – do gubernatora lubelskiego Konstantego Liszyna stan budynków w Radecznicy był tragiczny. Znaczna część była zrujnowana, a budynki gospodarcze były drewniane, pokryte gontem lub słomą i wymagały całkowitego remontu. 3 kaplice zostały określone jako „ruina”. Ks. Chruscewicz oszacował wysokość remontu na kwotę ok. 20 000 rubli oraz zlecał budowę miejsca na chór w cerkwi oraz wybudowanie budynku dla szkoły cerkiewnej (Tamże, k. 93–95). Gubernator 28 czerwca 1879 r. wyraził zgodę na remont kompleksu w Radecznicy i asygnował 500 rubli na ten cel. Remontem zajął się Józef Ettinger, zaś projekt przeróbek w cerkwi wykonał inżynier Oswald (Tamże, k. 305 v.).

²⁶ Tamże, k. 370. Celem wykonania remontu proboszcz parafii zaciągnął kredyt w wysokości 21 000 rubli, za: M. Chruscewicz, *Torżestwo w Radocznicy 1 junia i 10 julia 1883 g.*, „Chołmsko-Warszawski Jeparchialchalny Wiertnik”, 17 / 1883, s. 297.

²⁷ Tamże, k. 272 v–k. 277; CHZD, sygn. 153, k. 22.

²⁸ CHGK, sygn. 441, k. 308.

²⁹ „Ustaw monastyr w Radecznicy”, [w:] CHGK, sygn. 441, k. 310–311.

³⁰ K. Latawiec, *W służbie Imperium...*, s. 222; CHGK, sygn. 441, k. 328 i 330.

³¹ CHZD, sygn. 1365. Wspólnota w 1887 r. składała się z: przełożonego hieromnicha Antoniego (Dziuby), hieromnicha Onufrego (Skibickiego) i 3 nowicjuszy: Antoniego (Łukasiewicza), Mikołaja (Simoniuka), Cypriana (Janowskiego).

Cudotwórcy. Odnowiono 6 kaplic, zakupiono nowe utensylia i szaty liturgiczne³². Wyremontowano wszystkie zniszczone pomieszczenia gospodarcze³³.

Pod koniec lat 90. XIX w. w Radecznicy wystąpiły problemy ekonomiczne. Według raportu hieromnicha Pimena z października 1898 r., roczne dochody monasteru sięgały od 300 do 900 rubli. Monaster nie posiadał też parafii, która mogłyby wspomóc klasztor materialnie. Słaba rentowność stała się prawdopodobnie przyczyną postanowienia Synodu z 7 stycznia 1899 r. Na mocy decyzji filię Chełmskiego Domu Biskupiego w Radecznicy przekształcono w żeński dom zakonny. Jego przełożoną, postanowieniem biskupa lubelskiego Hermana z 31 stycznia 1899 r., została mniszka Anastazja (Gromieka)³⁴.

W celu zorganizowania nowej wspólnoty monastycznej mniszka otrzymała początkowo 300, a później 1400 rubli zapomogi. Pieniądze pochodzące z różnego rodzaju datków mniszki lokowały najczęściej w Banku Państwowym w Lublinie na 5% lokatę roczną³⁵. Stosunkowo szybko monaster rozrósł się początkowo do 20 sióstr, a w 1914 r. liczył 127 mniszek i nowicjuszek³⁶. W związku rozwojem liczby mniszek Synod Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej podjął w 1902 r. decyzję o zakwalifikowaniu żeńskiego klasztoru w Radecznicy do monasterów I klasy³⁷. Mniszkom z Radecznicy zapewniono stałą opiekę duchownych. Na etacie monasteru w Radecznicy było 3 kapłanów, diakon i psalmista, a od 1914 r. uruchomiono dodatkowy etat kapłana i diakona³⁸.

Mniszka Anastazja (Eugenia Gromieko) pochodziła z rodziny szlacheckiej. Córka gubernatora siedleckiego Stefana Gromieki (1866–1875) ukończyła Smoleński Instytut Pedagogiczny. Po powrocie na Podlasie wstąpiła do monasteru w Leśnej, gdzie uczyła się życia mniszego pod okiem przełożonej wspólnoty mniszki Katarzyny (Jefimowskiej). Anastazja rolę przełożonej pełniła do 1915 r. Miała opinię osoby pobożnej i energicznej. Utrzymywała korespondencję z gubernatorem lubelskim Włodzimierzem Tchorżewskim, który starał się wspierać wspólnotę z własnej, prywatnej kasy. Wśród miejscowej ludności

³² CHGK, sygn. 441, k. 321. M. Chruscewicz, *Torżestwo w Radecznicie 1 junia i 10 julia 1883 g.*, „Chołmsko-Warszawski Jeparchialchalny Wiertnik”, 17/1883, s. 297. Cerkiew p.w. św. Mikołaja zorganizowana z błogosławieństwa abp Leoncjusza w korytarzu przylegającym do głównej świątyni. Ikonostas w cerkwi wykonał hieromnich Krzysztof.

³³ Tamże, k. 336.

³⁴ Tamże, k. 340 i 347; K. Latawiec, *W służbie Imperium...*, s. 223.

³⁵ CHZD, sygn. 1335, k. 2–3, k. 22.

³⁶ K. Latawiec, *W służbie Imperium...*, s. 223.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże i CHZD, sygn., 2673, s. 1, 20, 22. W latach 1899–1914 kapłanami w Radecznicy byli: Piotr Osipow, Wiktor Iwanow, Sergiusz Czerniachowski, Aleksy Lebiediew, Piotr Antonowicz i Antoni Jaroszewicz. Z kolei na stanowisku diakona posługę nieśli: Iwan Szwielew, Aleksy Smirnow, Aleksander Czerniakowski. Na etacie psalmistów znaleźli się: Mikołaj Kosarin i Waczesław Leontiew (za: K. Latawiec, *W służbie Imperium...*, s. 223–224 oraz CHZD: sygn. 153 [cały poszyt], sygn. 2672 [cała], sygn. 2673 [cała]).

katolickiej cieszyła się dużym poważaniem. To dzięki jej staraniom 11 maja 1906 r. lubelski gubernator Eugeniusz Mienkin pozwolił katolikom korzystać z kaplicy p.w. św. Franciszka z Asyżu³⁹.

Po przybyciu do Radecznicy mniszka Anastazja wraz z 5 siostrami zorganizowała przytułek, do którego przyjęto 40 ubogich dziewczynek. Duże koszty utrzymania placówki spowodowały problemy związane z wyżywieniem mniszek i uczennic. Ten problem przełożona szybko rozwiązała⁴⁰. Organizacja szkolnictwa stała się priorytetem monasteru. Równie szybko została uruchomiona przy klasztorze Dwuklasowa Szkoła Żeńska (z kursem 4-letnim). W roku szkolnym 1908/1909 pobierało w niej naukę 53 osób, a dwa lata później 51 dziewcząt. Jesienią 1910 r. placówkę przekształcono w Żeńską Cerkiewną Szkołę Nauczycielską. Docelowo jej absolwentki miały pracować w szkołach cerkiewnych na terenie eparchii chełmskiej⁴¹. W placówce nauczali kapłani posługujący w Radecznicy oraz mniszki na czele z ihumenią Anastazją. Nauka w szkole odbywała się bezpłatnie. Najzdolniejsze uczennice otrzymywały stypendia organizacji cerkiewnych⁴².

W Radecznicy siostry prowadziły szeroką działalność gospodarczą. Do wybuchu I wojny światowej zorganizowały tkalnię, pracownię pisania ikon, wyłaczarnię oleju oraz zakład, gdzie budowano ikonostasy do świątyń⁴³. W latach 1899–1911 w Radecznicy funkcjonował przymonasterski szpital, który posiadał 15 miejsc. W 1911 r. drewniane zabudowania szpitala spłonęły, a na jego miejsce wzniesiono murowany budynek mogący pomieścić 30 pacjentów. W szpitalu chorych leczyły zakonnice, zaś do trudniejszych przypadków sprowadzano lekarza z Turobina. Biedne osoby leczono bezpłatnie. Przy szpitalu funkcjonowało ambulatorium i apteka. W okresie letnim zakonnice organizowały trzymiesięczne kursy pielęgniarskie. Po przebyciu kursu słuchaczki kierowano do szpitali istniejących przy monasterach diecezji chełmskiej⁴⁴.

Radecznicza pełniła funkcję jednego z centrów pielgrzymkowych eparchii chełmskiej. Od samego początku sanktuarium ku czci św. Antoniego Pieczerskiego odwiedzało kilka tysięcy wiernych rocznie. Żeński monaster gościł w swoich murach hierarchów cerkiewnych, gubernatorów, ministrów. Na święta

³⁹ S. Rapa, *Ośrodek kultu religijnego...*, s. 137; CHZD, sygn. 1335, k. 22.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Więcej na temat szkół: *Otczet o sostojanii cerkownych szkol w Chołmskoj i Warszawskoj Eparchii za 1907/ 8 g.*, Chołm 1909, s. 54–57; *Otczet o sostojanii cerkownych szkol w Chołmskoj Eparchii za 1909/10 g.*, Chołm 1911, s. 78–85.

⁴² Tamże. Stypendia w Radecznicy ufundowały: Bractwo p.w. św. Trójcy w Warszawie i Bractwo p.w. Bogurodzicy w Chełmie. Stypendystkami w roku szkolnym 1907/1908 były 3 uczennice.

⁴³ I. B., *K istorii prawosławnago ženskago monaszestwa na Chołmszczynie i Podljaszi*, „Prawosławnyj Kalendar”, 1966 god, s. 95–96.

⁴⁴ S. Rapa, *Ośrodek kultu religijnego...*, s. 139.

monasterskie przybywały pielgrzymki ze Szczebrzeszyna, Zamościa, Janowa Podlaskiego, Terespoła, Tomaszowa Lubelskiego i Hrubieszowa⁴⁵.

Po wybuchu I wojny światowej mniszki z Radeczniczy zostały ewakuowane do Chełma. 4 siostry pozostały na miejscu i prowadziły szpital dla ofiar wojennych. Ostatecznie w sierpniu 1915 r. mniszki z Radeczniczy trafiły najprawdopodobniej do Odessy⁴⁶.

Głównym centrum żeńskiego życia mniszego na terenie Chełmszczyzny i Podlasia była Leśna Podlaska. Miejsce kultu w Leśnej Podlaskiej wiąże się z 1684 r. Wówczas doszło do objawienia Leśniańskiej Ikony Bogurodzicy. Ikonę przeniesiono do cerkwi. Trzy lata później świętość przejęli paulini. W 1843 r. klasztor paulinów został skasowany, a kościół wraz z ikoną przeszedł na własność Cerkwi Prawosławnej w 1875 r.⁴⁷ Decyzją Synodu z 25 kwietnia 1884 r. w Leśnej utworzono żeński monaster p.w. Narodzenia Bogurodzicy⁴⁸. Na przełożoną nowej wspólnoty została wyznaczona 19 lutego 1885 r. mniszka Katarzyna (Jefimowska)⁴⁹. 8 miesięcy później mniszka przybyła do Leśnej wraz z 2 siostrami i 5 nowicjuszami. Na początku 1889 r. w monasterze było 37 siostr zakonnych, 5 lat później 200 siostr, a w przededniu I wojny światowej – 400⁵⁰.

Siostry zorganizowały 6 świątyń⁵¹, a sam monaster stał się centrum pielgrzymkowym. Pielgrzymi przybywali do Leśnej w dzień Świętego Ducha i 27 września, kiedy Kościół prawosławny czci pamięć Leśniańskiej Ikony Bogurodzicy. Na to drugie święto w początku XX w. przyjeżdżało ok. 25 000 ludzi. Do Leśnej dość często przyjeżdżał ober-pokurator Synodu Włodzimierz Sabler, biskup chełmski Eulogiusz, a w 1900 r. w Leśnej zagościł car Mikołaj II z małżonką carycą Aleksandrą⁵².

Charyzmatyczną postacią zgromadzenia zakonnego była ihumenia Katarzyna (Jefimowska). Eugenia – imię przed postrzyżynami mniszymi –

⁴⁵ Tamże, s. 137. *Radeczniczkij Żenskij Monastyr*, „Lublinskije Gubernskie Wiedomosti” (dalej: LGW), 123/1902, s. 3–4 i LGW, 126/1902, s. 3–5; M. Chruscewicz, *Torżestwo w Radocznicie...*, s. 299; CHGK, sygn. 441, k. 370–372 v.

⁴⁶ S. Rapa, *Ośrodek kultu religijnego...*, s. 141.

⁴⁷ Troc-Sosna A., *Monaster w Leśnej i cudowna ikona*, w: <http://www.porthodoxia.com.pl/arttykul.php?id=1306> z 25 marca 2008 r.; P. Niesteruk, *Szkoła ihumenii Katarzyny*, <http://www.porthodoxia.com.pl/arttykul.php?id=637> z 25 marca 2008 r.; *Leśniański Monaster Najświętszej Marii Panny*, <http://www.lublin.cerkiew.pl/lesnianskimonaster.html> z 21 kwietnia 2008 r.; M. F. Bogdanow, *Pamiętka o Lesnianskom pierowklasnom ženskomy monastyre Sw. Bogorodicy*, Warszawa 1904, s. 2.

⁴⁸ Tamże; U. Pawluczuk, *Życie monastyczne...*, s. 36; A. Mironowicz, *Kościół Prawosławny...*, s. 63.

⁴⁹ M. F. Bogdanow, *Pamiętka...*, s. 2.

⁵⁰ Tamże; CHWDKP, sygn. 1045, k. 1–62; *Leśniański Monaster Najświętszej Marii Panny*, <http://www.lublin.cerkiew.pl/lesnianskimonaster.html>.

⁵¹ Funkcjonowały cerkwie: sobór p.w. Podwyższenia Pańskiego, p.w. św. Trójcy, p.w. Trzech Wileńskich Męczenników, p.w. św. Zofii, Wiery, Nadziei i Luby, p.w. Wprowadzenia do świątyni Bogurodzicy i p.w. Zmartwychwstania Pańskiego (za: M. F. Bogdanow, *Pamiętka...*, s. 2).

⁵² M. F. Bogdanow, *Pamiętka...*, s. 5; *Put' mojej żyzni...*, s. 105 i 109.

urodziła się 18 sierpnia 1850 r. w domu hrabiego Jefimowskiego. Młoda grafini korespondowała i spierała się na tematy filozoficzne z Włodzimierzem Sołowiowem. Po ukończeniu kursów pedagogicznych Uniwersytetu Moskiewskiego pracowała w elitarnej moskiewskiej szkole Sergiusza Raczyńskiego, Moskiewskim Instytucie św. Mikołaja, kierowała przytułkiem dla dzieci w Petersburgu oraz Połtawską Szkołą Monasteru Budiszczuckiego. Tam też postanowiła przyjąć postrzyżyny mnisze z imieniem Katarzyny, a 17 września 1889 r. czasu została podniesiona do godności ihumenii. Utrzymywała korespondencję z abp Leoncjuszem (Lebiedzińskim), abp wołyńskim Antonim (Chrapowickim) oraz późniejszym patriarchą Rosji Tichonem (Bielawinem). Kierowała wspólnotą do 1908 r. Wówczas postanowiła przyjąć ostatni, III stopień, postrzyżyn mniszych (wielka schima). Siostry wybrały wówczas na przełożoną monasteru mniszkę Ninę⁵³.

Ihumenia Katarzyna stworzyła prężny ośrodek zakonny, który nierzadko borykał się z problemami ekonomicznymi⁵⁴. Mimo tego mniszki zorganizowały przytułek dla 300 dzieci – sierot pochodzących z Chełmszczyzny, pomieszczenie rękodzielni, staw hodowlany, miejsce produkcji świec, ogród botaniczny, w którym hodowano rośliny z przeznaczeniem farmakologicznym. Mniszka Nina (Kazniaczna) prowadziła szpital oraz aptekę, gdzie wydawano bezpłatnie leki sprowadzane z całego Imperium Rosyjskiego⁵⁵.

W Leśnej funkcjonował kompleks szkół cerkiewnych. W ramach zespołu szkół istniały: Dwuletnia Szkoła Cerkiewna (z 4 klasami), Żeńska Szkoła Nauczycielska, Męska Szkoła Rolnicza. W tej ostatniej młodzi mężczyźni uczyli się przedmiotów zawodowych. Szkoła Rolnicza posiadała pracownię tokarską oraz prowadziła praktyczne zajęcia z zakresu rolnictwa⁵⁶.

Klasztor w Leśnej stał się centrum życia mniszego na Chełmszczyźnie. Mniszki z Leśnej dały początek pozostałym monasterom Chełmszczyzny – w Radecznicy, Wirowie, a także monasterom na Grodzieńszczyźnie – w Teolonie i Krasnymstoku. Żeński monaster działał do 1915 r. Wówczas doszło do ewakuacji sióstr do Rosji, a stamtąd część udała się do Francji (Provemon) i Serbii (Chopow), gdzie po dzień dzisiejszy istnieją monastery kontynuujące tradycje mniszek z Leśnej⁵⁷.

⁵³ P. Niesteruk, *Szkoła ihumenii...; Put' mojej żyzni...*, s. 109.

⁵⁴ Tamże. W 1912 r. klasztor miał 5944 rubli długu. Trzeba mieć na uwadze, że Leśna otrzymywała wsparcie finansowe z całej Rosji. Wśród darczyńców byli: car Aleksander III i pozostała część rodziny carskiej, ks. Jan Kronsztadzki (późniejszy święty) oraz hierarchowie, którzy nieśli posługę na Chełmszczyźnie i Podlasiu.

⁵⁵ Tamże; Bogdanow M. F., *Pamiatka...*, s. 3.

⁵⁶ Tamże, s. 4; I. B., *K istorii...*, s. 93; P. Niesteruk, *Szkoła ihumenii...; Otczet o sostojanii cerkownych szkół w Cholmskoj i Warszawskoj Eparchii*, s. 57–59; *Otczet o sostojanii cerkownych szkół w Cholmskoj Eparchii*, s. 85–89.

⁵⁷ P. Niesteruk, *Szkoła ihumenii...*

Monaster p.w. Wszechmiłującego Zbawiciela w Wirowie powstał na miejscu dawnej cerkwi prawosławnej. Pierwsza prawosławna świątynia w Wirowie nad Bugiem istniała w XIV w., a w 1821 r. na miejscu spalonej cerkwi wzniesiono kościół katolicki. Nierentowną rzymskokatolicką parafię zamknęły władze carskie w 1883 r. Obiekt uległ powolnemu niszczeniu. 10 lat później Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Rosji przekazało kościół Cerkwi prawosławnej⁵⁸. Po wyremontowaniu zdewastowanej świątyni w 1894 r. zdecydowano się przysłać z Leśnej do Wirowa mniszkę Annę (Potto) wraz z 10 nowicjuszami. Ziemię pod zabudowę monasterską zakupiono z pieniędzy przesłanych z prywatnych środków cara Mikołaja II. Początkowo mniszki mieszkały w skrajnym ubóstwie i relatywnie szybko doszło do zadłużenia leśniańskiej filii. W 1900 r. władze udzieliły 3200 rubli kredytu celem oddłużenia wspólnoty⁵⁹.

Anna Potto⁶⁰ urodziła się 9 grudnia 1865 r. Ojciec przyszłej mniszki był komendantem składów artyleryjskich na terenie Wojskowego Okręgu Brzeskiego. Po śmierci matki w 1872 r. Anna uczyła się w I Żeńskim Gimnazjum w Warszawie, a po ukończeniu szkoły została skierowana do Żeńskiej Maryjskiego Gimnazjum w Chełmie. W placówce początkowo nauczwała, a później ją administrowała. Pracowała przez 2 lata w Kaliskim Żeńskim Gimnazjum. Anna Potto wstąpiła w poczet nowicjuszek do monasteru w Leśnej, gdzie śpiewała w chórze monasterskim, zajmowała się kancelarią klasztorną oraz uczyła dzieci w szkole monasterskiej. 22 września 1890 r. została postrzyżona w rasofor – pierwszy stopień postrzyżyn prawosławnych mnichów i mniszek. Między październikiem 1893 r., a wrześniem 1894 r. niosła posługę w Żeńskim Monasterze w Teolinie, skąd udała się do Leśnej, a później do Wirowa.

Wirowiska wspólnota rozrastała się. W 1903 r. liczyła 200 mniszek⁶¹. Wirów stał się obiektem pielgrzymek, głównie wiernych z terenów diecezji litewskiej⁶², a później eparchii grodzieńskiej. Napływ pielgrzymów i stabilizacja finansowa pozwoliły 18–20 grudnia 1898 r. przekształcić filię w samodzielny monaster oraz rozbudować kompleks klasztorny z 2 drewnianych, zapuszczonych domków do 11 kamiennych budynków.

Wzorując się na monasterze w Leśnej, mniszka Anna uruchomiła przytułek dla biednych dzieci, dom starców, szpital, różnego rodzaju pracownie,

⁵⁸ M. Poleszuk, *Wirów...*, s. 29; CHGK, sygn. 570, k. 20.

⁵⁹ CHGK, sygn. 570, k. 54.

⁶⁰ *Nastojatielnica Wirowskiego monastyra ihumienia Anna*, „Chołmskij Narodnyj Kalendar”, 1905, s. 181–183.

⁶¹ M. Poleszuk, *Wirów...*, s. 29.

⁶² Na uroczystości pod przewodnictwem abp warszawsko-chełmskiego Flawiana 1 sierpnia 1897 r. przybyły pielgrzymki z białostockich parafii: Rogawy k. Choroszcy, Gródka i Szkop k. Sokółwa Podlaskiego (za: N. Miziecki, *Bolszaja radost' stała w Wirowskiej Obiteli*, „Chołmsko-Warszawski Jeparchialchalny Wiestnik”, 17/1897, s. 1–11).

fermę mleczną oraz Dwuklasową Szkołę Cerkiewną. W szpitalu mniszki przyjmowały do ok. 1000 osób dziennie, a w szkole uczyło się 500 dzieci⁶³.

29 sierpnia 1903 r. ihumenia Anna zmarła, mając 37 lat. Na jej miejsce przełożoną siostry wybrały siostrę Zofię (księżna Szychowska). Okazało się, że wiek nie pozwala na pełnienie funkcji przełożonej klasztoru. Z tego względu mniszki wybrały powtórnie swoją przełożoną. Została nią mniszka Zuzanna (Mielnikowa)⁶⁴.

Po wybuchu I wojny światowej mniszki z Wirowa zostały ewakuowane w głąb Rosji⁶⁵.

Najmłodszym klasztorem była żeńska wspólnota monastyczna w Turkowicach powołana do życia 4 września 1902 r., a uruchomiona 12 lipca 1903 r. Nowy żeński dom zakonny podlegał monasterowi w Radeczniczy. Do jego organizacji delegowaną mniszkę Eugenię. Bp lubelski Hieronim powołał trzeciego kapłana i drugiego psalmistę w Radeczniczy w celu obsługi żeńskiego domu zakonnego w Turkowicach. Przy domu zakonnym utworzono parafię prawosławną oraz zakupiono drewno na budowę świątyni. Do nowo erygowanej parafii weszły wsie: Turkowice, Kotlica, Dubsk i Zawalewsk⁶⁶.

Turkowice na przełomie XIX i XX w. były znanym centrum pielgrzymkowym. Od XIV w. istniał tu ośrodek kultu Turkowickiej Ikony Bogurodzicy (odmiana Bełskiej i Częstochowskiej Ikony Bogurodzicy), którą przywiózł do Turkowic książę Władysław Opolczyk ok. 1382 r. Na miejscu objawienia ikony wybudowano prawosławny monaster i umieszczono świętość w głównej świątyni klasztoru. 11 maja 1749 r. świątynia została sprzedana ówczesnemu przełożonemu bazylianów Maksymilianowi Ryłło (biskup unicki w latach 1756–1784), który zamknął monaster. 50 lat później ludność włączono do unickiej parafii w Sahryniu. Pielgrzymi przybywali do Turkowic na dwa święta parafialne: Złożenia Szat Bogurodzicy w Konstantynopolu (2 lipca) oraz Opieki Bogurodzicy (1 października). W połowie XIX w. do Turkowic pielgrzymowało ok. 10 000 wiernych pochodzących z rejonów Hrubieszowa, Tomaszowa i Wołyń, zaś na początku XX w. udało się zorganizować 20 pielgrzymek z różnych podlaskich i chełmskich parafii. W 1906 r. na święto Złożenia Szat Bogurodzicy przybyło 15 000 ludzi⁶⁷.

Mniszka Eugenia była przełożoną turkowickiego domu do 1907 r. Wówczas zastąpiła ją mniszka Magdalena (Gorczakowa), która pełniła wcześniej

⁶³ *Otczet o sostojanii cerkownych szkol w Chołmskoj i Warszawskoj Eparchii*, s. 59–62; *Otczet o sostojanii cerkownych szkol w Chołmskoj Eparchii*, s. 89–93; M. Poleszuk, *Wirów...*, s. 29; *Nastojateljnicza Wirowskago...*, s. 182.

⁶⁴ *Put' mojej żyzni...*, s. 134–135.

⁶⁵ M. Poleszuk, *Wirów...*, s. 29.

⁶⁶ CHWDKP, sygn. 1045 (cały poszyt).

⁶⁷ Tamże, k. 9 v; D. Stankiewicz, *Turkowickie sanktuarium*, [w:] *A Turkowyczamy żywe...*, s. 13–15.

funkcję skarbnika w radecznickim monasterze. Nowa przełożona dość energicznie przystąpiła do organizacji życia zakonnego. Do 1914 r. w monasterze zamieszkało 80 mniszek. W 1910 r. uruchomiono Żeńskie Seminarium Nauczycielskie, Szkołę Rolniczą, przytułek dla dzieci oraz szpital⁶⁸. W latach 1903–1915 posługę nosło 8 kapłanów i dwóch psalmistów⁶⁹. Kilukrotnie monaster odwiedzał biskup chełmski Eulogiusz (Gieorgijewski)⁷⁰. Na terenie klasztoru wybudowaną nową drewnianą, świątynię p.w. Opieki Bogurodzicy, 6 drewnianych budynków jeden murowany wraz z domową cerkwią p.w. św. św. Sergiusza i Hermana z Waałamu⁷¹.

W związku z erygowaniem diecezji chełmskiej w 1905 r. Synod Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej postanowił w 1912 r. przekształcić dom zakonny w samodzielny monaster I klasy, zaś mniszkę Magdalenę podniesiono do godności ihumenii. Dwa lata później mniszki zostały ewakuowane do moskiewskiego monasteru p.w. św. Marii i Marty, a w opuszczonych pomieszczeniach klasztornych władze niemieckie urządziły szpital dla zakaźnie chorych⁷².

W żeńskich monasterach Chełmszczyzny i Podlasia ok. 800 kobiet prowadziło życie zakonne. Przełożone monasterów pochodziły z rodzin szlacheckich. Ihumenie monasterów były osobami świątymi i wykształconymi zgodnie z XIX-wiecznymi tendencjami pedagogicznymi o światowym poziomie. Wzory wyniesione ze szkół oraz poglądy filozoficzne (pozytywizm, utylitaryzm, sejentyzm, praca u podstaw) stały się osnową działalności żeńskich monasterów w XIX w. Działania wsparte rządowymi pieniędzmi oraz ofiarami osób prywatnych i wiernych zaowocowały pracą oświatową, wychowawczą, społeczną i ekonomiczną. Pomimo trudnych warunków lokalowych mniszki doskonale wypełniały cel rozwoju życia duchowego, cel, który stawia Cerkiew prawosławna każdej osobie przyjmującej stan zakonny. Żeńskie monasteria na przełomie XIX i XX w. były centrami pielgrzymkowymi, ośrodkami rosyjskiej myśli dydaktycznej, ośrodkami filantropijnymi, wzorowymi gospodarstwami rolnymi. Mniszki były szanowane przez miejscową ludność katolicką.

⁶⁸ Tamże, s. 23; *Put' mojej żyzni...*, s. 107.

⁶⁹ Byli to księża: Michał Sawczuk, Maksym Żdanow, Grzegorz Kriejdicz, Michał Barszczewski, Włodzimierz Sejbun, Konstanty Omieljanowski, Antoni Jaroszewicz i Piotr Antonowicz. Do posługi skierowano dwóch psalmistów: Lwa Piliszczuka i Michała Kurganowicza (za: K. Latawiec, *W służbie Imperium...*, s. 225).

⁷⁰ N. Hankiewicz, *Posieszczienije Jego Preoswiaszczenstwom Krasnostawskoj cerkwi, Radeczyn'skago monastyra, Zamojskoj Nikolajewskoj cerkwi*, „Chołmskaja Cerkownaja Żyżń”, 15/1907, s. 567–574; D. Stankiwicz, *Turkowickie sanktuarium...*, s. 17. Bp Eulogiusz (Gieorgijewski) był co najmniej 3 razy w turkowickim monasterze (w 1906, 1907 i 1914 r.).

⁷¹ D. Stankiwicz, *Turkowickie sanktuarium...*, s. 15.

⁷² Tamże, s. 23; K. Latawiec, *W służbie Imperium...*, s. 225.

FEMALE ORTHODOX MONASTERIES IN THE AREA
OF THE POLISH KINGDOM AT THE TURN OF THE 19TH
AND 20TH CENTURIES

Summary. The article is a scientific outline presenting the history of Orthodox female monasteries in Wirów, Turkowice and Leśna Podlaska. The monasteries functioned in the area of the Lublin vicarage of the Chełm–Warsaw diocese in the years 1875–1905, and since 1905 – in the Chełm eparchy. A complete novelty is the work on the monastery of Radecznicza. The outline needs to be developed in the form of detailed studies on the history of the Orthodox monastic life in the 19th c. in the area of Poland. It can be treated as initial recognition of a research subject.

Key words: monasteries, Leśna, Radecznicza, Turkowice, Wirów, Lublin–Chełm diocese